

YURIDIK FANLAR AXBOROTNOMASI

ВЕСТНИК ЮРИДИЧЕСКИХ НАУК

REVIEW OF LAW SCIENCES

huquqiy ilmiy-amaliy jurnal

правовой научно-практический журнал

legal scientific-practical journal

2021/4

MUNDARIJA

12.00.01 – DAVLAT VA HUQUQ
NAZARIYASI VA TARIXI.
HUQUQIY TA'LIMOTLAR TARIXI

6 **SHODMONOV MIRZOHI MUXTOR O'G'LI**
Siyosiy partiyaning huquqiy mohiyati va uning
nazariy-huquqiy tahlili

13 **BOYMURODOV BOTIR PANJI O'G'LI**
Norma ijodkorligi jarayonida fuqarolar
ishtirokining nazariy asoslari tahlili

12.00.02 – KONSTITUTSIYAVIY HUQUQ.
MA'MURIY HUQUQ.
MOLIYA VA BOJXONA HUQUQI

22 **PO'LATOV MIRZOHI QO'ZIMURODOVICH**
Ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish –
Konstitutsiya himoyasida

31 **USMANOV OTABEK ODILBEK UGLI**
Organizational and legal aspects of transition
to digital technologies and forms of electronic
public control Uzbekistan

12.00.03 – FUQAROLIK HUQUQI.
TADBIRKORLIK HUQUQI. OILA
HUQUQI. XALQARO XUSUSIY HUQUQ

39 **ISAQULOV SHUHRAT NORQOVULOVIH**
ACHILOVA LILIYA ILHOMOVNA
Turizm va migratsiya: joriy holat va istiqbol

47 **IMOMOV NURILLO FAYZULLAYEVICH**
O'zbekiston Respublikasi qonunchiligi bo'yicha
yuridik shaxs muassisi javobgarligining nazariy
va amaliy muammolari

57 **ЭГАМБЕРДИЕВ ЭДУАРД ХАЖИБАЕВИЧ**
Некоторые проблемы определения
гражданско-правового статуса виртуального
мира и его объектов

66 **IBROHIMOV AZIMJON ABDUMO'MIN O'G'LI**
Korporatsiyani boshqarishda fidusiar
majburiyatlar va ularni O'zbekistonda qo'llash
imkoniyatlari

74 **JURAYEVA ASAL BAKHTIEVNA**
CHAOEN WANG
Whose choice of law in arbitration: approaches
of cis on applicable law

12.00.04 – FUQAROLIK PROTSESSUAL
HUQUQI. XO‘JALIK PROTSESSUAL
HUQUQI. HAKAMLIK JARAYONI VA
MEDIATSIYA

- 84 **PIRMATOV OTABEK SHAVKATOVICH**
Onlayn sud majlisleri fuqarolik sud majlislarini
virtuallashtirishning yangi bosqichi

12.00.06 – TABIIY RESURLAR HUQUQI.
AGRAR HUQUQ. EKOLOGIK HUQUQ

- 91 **UZAKOVA GO‘ZAL SHARIPOVNA**
Shaharsozlik sohasida ekologik talablarga rioya
etishning huquqiy masalalari

12.00.07 – SUD HOKIMIYATI.
PROKUROR NAZORATI. HUQUQNI
MUHOFAZA QILISH FAOLIYATINI
TASHKIL ETISH. ADVOKATURA

- 100 **BAKAYEV SHAXRIYOR BAXTIYOROVICH**
Ma‘muriy sud ish yurituvchi tushunchasi va
mazmunining ilmiy-nazariy tahlili

12.00.08 – JINOYAT HUQUQI.
HUQUQBUZARLIKLARNING OLDINI
OLISH. KRIMINOLOGIYA.
JINOYAT-IJROIYA HUQUQI

- 107 **SAGDULLAYEV FATHULLA
SHUKURULLAYEVICH**
Hokimiyat yoki mansab vakolati doirasidan
chetga chiqishning obyekti yuzasidan ayrim
mulohazalar
- 114 **NAJIMOV MIRATDIYIN
SHAMSHETDINOVICH**
O‘n olti yoshga to‘lmagan shaxsga nisbatan
uyatsiz-buzuq harakatlar qilish jinoyati
tushunchasi va ahamiyati
- 119 **DJALILOV FURKAT ZAKIROVICH**
Davlat xizmatchisining mulkiy manfaatdorligi
bilan bog‘liq jinoyatlarning obyekti yuzasidan
ayrim mulohazalar
- 126 **XAMITOV BAUYIRZHAN NUURABAYULY**
Противодействие рейдерству: мировой опыт

12.00.09 – JINOYAT PROTSESSI.
KRIMINALISTIKA, TEZKOR-QIDIRUV
HUQUQ VA SUD EKSPERTIZASI

- 134 **ABDULLAYEV RUSTAM QAHRAMONOVICH**
Hodisa joyini ko'zdan kechirishning kriminalistik ta'minoti samaradorligi hamda natijaviyligi tushunchalari haqida ayrim fikrlar
- 140 **ИЛЬДЕБАЕВ РИЗАБЕК ЕРМАГАМБЕТ**
К проблеме последующего этапа расследования преступлений, связанных с подделкой документов в сфере образовательной деятельности
- 150 **САХАТОВА САМАЛ ЕРБОЛАТОВНА**
Буллинг среди несовершеннолетних как один из факторов формирования личности преступника
- 156 **AMANBAYEVA ALTINAY GALIMJANOVNA**
Voyaga yetmaganlarning jinsiy daxlsizligiga qarshi jinoyatlarni tergov qilish kriminalistik usullarining zamonaviy yo'nalishlari shakllanishi va rivojlanishi tahlili

12.00.10 – XALQARO HUQUQ

- 163 **MUSAEV DJAMALIDDIN KAMALOVICH**
International legal mechanism for monitoring compliance with agreements on cooperation between states in the fight against illicit trafficking in narcotic drugs
- 173 **EGAMBERDIYEV DILSHOD ALISHEROVICH**
Nizolarni tinch yo'l bilan hal qilish vositasi sifatida xalqaro tergov komissiyalari tuzishning xalqaro-huquqiy asoslari

12.00.12 – KORRUPSIYA MUAMMOLARI

- 181 **QO'CHQOROV ZAFARJON QAYUMJON O'G'LI**
Oliy ta'lim sohasida korrupsiyaviy huquqbuzarlik shakllari, tasnifi va o'ziga xos xususiyatlari

13.00.02 – TA'LIM VA TARBIYA
NAZARIYASI VA METODIKASI
(SOHALAR BO'YICHA)

- 190 **GULYAMOVA GULNORA YAKUBOVNA**
Til – huquqning yashash sharti

UDC: 341.4(042)(575.1)
ORCID: 0000-0002-1645-044X

NIZOLARNI TINCH YO‘L BILAN HAL QILISH VOSITASI SIFATIDA XALQARO TERGOV KOMISSIYALARI TUZISHNING XALQARO-HUQUQIY ASOSLARI

Egamberdiyev Dilshod Alisherovich,
Toshkent davlat yuridik universiteti
“Xalqaro huquq va inson huquqlari”
kafedrasida katta o‘qituvchisi,
e-mail: d.egamberdiyev@tsul.uz

Annotatsiya. O‘tgan asrning boshlarida xalqaro tergov komissiyalari dastlab davlatlar tomonidan xalqaro nizolarni tinch yo‘l bilan hal etishga ko‘maklashish maqsadida tuzila boshlangan. Xalqaro hamjamiyatda Birlashgan Millatlar Tashkiloti tashkil etilgandan so‘ng xalqaro tergov komissiyalari xalqaro maydonda inqirozli vaziyatlarni tekshirish, xalqaro huquq doirasida buzilgan holatlar haqida to‘liq xabardor bo‘lish va aybdorlarning aybdorlik masalalarini hal qilish maqsadida tuzib kelinmoqda. Shu bilan bir qatorda xalqaro tergov komissiyalari faoliyatiga bugungi kunda genotsid, insoniyatga qarshi jinoyatlar, urush jinoyatlari, inson huquqlarining buzilishlari bilan bog‘liq vaziyatlarni o‘rganish va tergov qilish maqsadida ko‘proq ehtiyoj sezilmoqda. Bir so‘z bilan aytganda, xalqaro tergov komissiyalari xalqaro huquqning inson huquqlari, xalqaro gumanitar huquq va xalqaro jinoyat huquqi sohalarida sodir etilgan huquqbuzarliklarni o‘rganish maqsadida murojaat etiladigan xalqaro huquq institutlaridan biri bo‘lib qoldi. Komissiyalar tuzish, o‘z navbatida, xalqaro huquqda o‘zining huquqiy asoslariga ega. Ushbu maqolada muallif xalqaro tergov komissiyalari tuzishning huquqiy asoslari va samarali faoliyatini ilmiy asoslab bergan. Shuningdek, mazkur faoliyatni yanada rivojlantirish bilan bog‘liq fikr-mulohazalar yuritgan.

Kalit so‘zlar: tergov, komissiya, xalqaro huquq, konvensiya, deklaratsiya, nizo, tinch, Jeneva, Gaaga, konferensiya.

МЕЖДУНАРОДНО-ПРАВОВАЯ ОСНОВА ДЛЯ СОЗДАНИЯ МЕЖДУНАРОДНЫХ КОМИССИЙ ПО РАССЛЕДОВАНИЮ КАК СРЕДСТВА МИРНОГО УРЕГУЛИРОВАНИЯ СПОРОВ

Эгамбердиев Дилшод Алишерович,
старший преподаватель кафедры
“Международное право и права человека”
Ташкентского государственного
юридического университета

Аннотация. В начале прошлого века международные комиссии по расследованию первоначально создавались государствами с целью содействия мирному урегулированию международных споров. После создания Организации Объединенных Наций в международном сообществе формируются Международные комиссии по расследованию с целью расследования кризисных ситуаций на международной арене, полного информирования о случаях нарушений в рамках международного права и решения вопросов вины виновных. Наряду с этим деятельность международных следственных комитетов сегодня все более необходима для расследования, в том числе ситуаций, связанных с геноцидом, преступлениями против человечности, военными преступлениями, нарушениями прав человека. Одним словом, комиссии стали одним из институтов международного права, к которому обращаются с целью расследования нарушений, совершенных международным правом в области прав человека, международного гуманитарного права и международного уголовного права. В свою очередь, считается, что создание комиссий имеет свою собственную правовую основу в международном праве. В данной статье автор научно обосновал правовую базу и эффективную деятельность по созданию

международных следственных комиссий. Также были высказаны замечания по поводу дальнейшего развития этой деятельности.

Ключевые слова: расследование, комиссия, международное право, конвенция, декларация, спор, мирный, Женева, Гаага, конференция.

INTERNATIONAL LEGAL FRAMEWORK FOR THE ESTABLISHMENT OF INTERNATIONAL COMMISSIONS OF INQUIRY AS A MEANS OF PEACEFUL SETTLEMENT OF DISPUTES

Egamberdiyev Dilshod Alisherovich,
Senior Lecturer of the Department of
International Law and Human Rights of
Tashkent State University of Law

Abstract. At the beginning of the last century, international commissions of inquiry were initially created by States to promote the peaceful settlement of international disputes. After the creation of the United Nations, International Commissions of Inquiry are formed in the international community in order to investigate crisis situations in the international arena, fully inform about cases of violations within the framework of international law and resolve issues of guilt of the perpetrators. At the same time, the activities of international investigative committees are increasingly necessary today to investigate and investigate situations related to genocide, crimes against humanity, war crimes, and human rights violations. In short, the commissions have become one of the institutions of international law to which they turn in order to investigate violations committed by international human rights law, international humanitarian law and international criminal law. In turn, it is believed that the creation of commissions has its own legal basis in international law. In this article, the author scientifically substantiated the legal framework and effective activities for the creation of international investigative commissions. Comments were also made on the further development of this activity.

Keywords: investigation, commission, International law, convention, declaration, dispute, peaceful, Geneva, The Hague, conference.

Kirish

Dunyo hamjamiyatida sodir bo'layotgan turli voqea va hodisalar shundan dalolat bermoqdaki, xalqaro huquqiy munozaralar atrofida tergov komissiyalari tuzish hamda ular faoliyatini o'rganish bilan bog'liq asoslar ilmiy va siyosiy munozaralarga sabab bo'lmoqda. Chunki mazkur faoliyat 10 yoki 20 yil ilgari tashkil etilgan komissiyalarga qaraganda hozirda tez-tez tuzilmoqda. Natijada bevosita xalqaro jinoyat huquqi faoliyat doirasiga shunchalik singib ketdiki, bu, o'z navbatida, ularning huquqiy maqomi, predmet sohasi va vakolatlari to'g'risida turli bahs-munozaralarni keltirib chiqarmoqda.

Xalqaro sudning doimiy palatasi 1924-yil 30-avgustdagi Mavromatis ishi bo'yicha sud qarorida xalqaro nizoga "qonun yoki fakt bo'yicha kelishmovchilik, nizoning huquqiy tomoni yoki ikki tomonlama manfaatlar to'qnashuvi" deb ta'rif berdi [1; 2]. Ushbu ta'rif shuni ko'rsatdiki, xalqaro nizolarning mazmuni tomonlarning huquqiy fikrlaridagi farq bilan cheklanib qolmay, ular o'zaro munosabatlarining haqiqiy holatlarini har xil talqin qilish imkoniyatlarini ham qamrab

oladi. Nizolarni tinch yo'l bilan hal etish usullari ham kelishuv (muzokaralar, vositachilik, tergov) va sud qarorlari faktik qarama-qarshiliklarini bartaraf etishga yo'naltirilishi mumkin. Nizolarni tinch yo'l bilan hal etish usullarining ba'zilar uchun faktlarni aniqlash majburiy element hisoblanadi (tergov, yarashuv va sud jarayonlari).

Material va metodlar

Ushbu maqola yuzasidan ilmiy izlanishlar natijasida muallif tomonidan bir nechta huquqiy tadqiqot metodlaridan foydalanildi.

1. Qiyosiy-tahlil metodi. Ushbu metoddan maqolada tahlil qilingan xalqaro hujjatlarning mazmunini qiyoslash orqali umumiy hamda o'ziga xos jihatlarni taqqoslash jarayonida foydalanildi.

2. Formal-logistik tahlil. Ilmiy izlanish jarayonida 1899- va 1907-yillarda qabul qilingan "Nizolarni tinch yo'l bilan hal etish to'g'risida"gi Gaaga konvensiyalari, BMT Ustavida belgilangan qoidalar, 1929-yilda qabul qilingan Jeneva konvensiyalari, 1947-yilda qabul qilingan "Xalqaro fuqaro aviatsiyasi to'g'risida"gi Konvensiya, 1991-yil BMT Bosh Assambleyasining "Xalqaro tinchlik va xavfsizlikni ta'minlash bo'yicha faktlar-

ni aniqlash to'g'risida"gi Deklaratsiyasi, 1957-yil 29-aprelda Strasburgda qabul qilingan "Nizolarni tinch yo'l bilan hal qilish" bo'yicha Yevropa konvensiyasi, 1991-yilda qabul qilingan "Transchegaraviy kontekstda atrof-muhitga ta'sirni baholash to'g'risida"gi Konvensiya hamda 1997-yilda qabul qilingan "Xalqaro suv oqimlaridan noqonuniy foydalanish huquqi to'g'risida"gi Konvensiya normalarini sharhlash va ular mazmunini ochib berishda formal-logistik metodga murojaat etildi.

3. Bugungi kunda sohadagi mavjud huquqiy holatning kelib chiqish sabablarini tahlil qilish va asoslash jarayonida muallif tomonidan empirik metod hisoblangan tarixiy-huquqiy metod qo'llanildi. Bundan tashqari, maqolada mavzu yuzasidan muallifning nazariy fikr-mulohazalari ham bayon etilgan. Bunda muallif doktrinal huquqiy tadqiqot metodlaridan foydalangan.

Tadqiqot natijalari

Nizolarni hal qilish vositasi sifatida tergov komissiyalari faoliyatini ilk bor tartibga soluvchi xalqaro hujjatlar bu, albatta, 1899- va 1907-yillarda qabul qilingan "Nizolarni tinch yo'l bilan hal etish to'g'risida"gi Gaaga konvensiyalaridir.

Xalqaro tergov komissiyalarining nizolarni tinch yo'l bilan hal qilish mexanizmi huquqiy tomondan 1899-yilda qabul qilingan Gaaga konvensiyasida mustahkamlab qo'yildi. Konvensiyaning 9-moddasiga ko'ra, "shon-sharaf va hayotiy manfaatlarga ta'sir qilmaydigan xalqaro nizolar yuzaga keladigan bo'lsa, imzolovchi davlatlar o'zaro kelishuv asosida faktlarni aniqlash maqsadida xalqaro tergov komissiyalari tuzishi va tergov olib borishi mumkin [3]". Bundan ko'rinib turibdiki, davlatlarning shon-sharafi va ularning hayotiy manfaatlariga ta'sir qilmaydigan xalqaro nizolar yuzaga kelgan taqdirda, xalqaro tergov komissiyalari bevosita nizolarni tinch yo'l bilan hal etish usulidan foydalanishi mumkin.

Tergov komissiyasi tashkil etish uchun tarafklar "tekshirishi kerak bo'lgan faktlarni aniqlashi shart". Bunda yuritish tartibi va komissiya a'zolarining vakolatlari doirasi to'g'risida bitim tuziladi (10-modda). Davlatlarning komissiya bilan hamkorlik qilish majburiyatlari 12-moddada mustahkamlangan. Tergov natijalariga ko'ra hisobot tuziladi. Bu arbitraj qarorlari bilan bog'liq bo'lmagan holda, faqat faktlar bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Tomonlar tergov natijalarini tan olishda erkindirlar (14-modda).

Dastlab mazkur tergov komissiyalarining ishlash tizimi, tergov olib borish jarayoni har bir tuzilgan komissiya uchun vaqtinchalik *ad hoc* tartibda belgilangan. Lekin bu tizim o'zini oqlamadi va natijada 1907-yilda qabul qilingan "Nizolarni tinch yo'l bilan hal etish to'g'risida"gi Gaaga konvensiyasida xalqaro tergov komissiyalari faoliyati to'liq belgilab qo'yildi (9-36-moddalar) [4]. Tergov komissiyalarining aniq maqsadi xolis va adolatli tergov orqali faktlarni aniqlash hamda qaror qabul qilishga ko'maklashish deb belgilandi (9-modda). Tomonlarning tergov komissiyasini tashkil etish to'g'risidagi kelishuvda komissiya-ning joylashuv joyi, uning ko'chib yurish huquqi, komissiya doirasida ishlatiladigan til va tergov ishtirokchilari foydalanishi mumkin bo'lgan til, har bir tomon faktlar va boshqa dalillarni taqdim etishi shart bo'lgan muddatlar ko'rsatilishi mumkin (10-modda). Tergovni tashkil etayotgan davlatning roziligi bilan uning hududida tergov olib borish mumkin (20-modda). Komissiya taraflardan holat bo'yicha tushuntirish va boshqa ma'lumotlarni taqdim etishini so'rashga haqli (22-modda). Agar taraflar va komissiya o'rtasidagi o'zaro hamkorlik doirasida komissiya talablarini bajarish davlatning "suvereniteti va xavfsizligiga" tahdid solsa yoki buzish bilan bog'liq bo'lsa, komissiya bilan hamkorlik bekor qilinishi mumkin (24-modda). Agar komissiya tomonlarning roziligi bilan boshqacha qaror qabul qilmasa, komissiya yig'ilishlari, tergov bayonnomalari va boshqa hujjatlarining maxfiyligi saqlanadi (32-modda). Ammo konvensiyaning 34-moddasiga ko'ra, yakuniy hisobot komissiya-ning ochiq yig'ilishida o'qiladi. 35-moddaga ko'ra, komissiya hisobotini qabul qilish tomonlar xohishiga bog'liq, ya'ni tomonlarga biror-bir majburiyat yuklanmaydi. Shu bilan birga, komissiya faoliyatini moliyalashtirish bevosita konvensiyaning 36-moddasiga ko'ra taraflar o'rtasida teng taqsimlanadi.

Diplomatik nuqtayi nazardan ikki konvensiyaning o'zida tergov komissiyalari huquqiy tabiatining bir necha jihatlari sanab berildi. Birinchidan, 1907-yilda qabul qilingan konvensiyaga ko'ra, "komissiya-ning oxirgi xulosasi faktlarni aniqlashga qaratilgan tavsiviy xarakter kasb etadi va komissiya hech qanday qaror qabul qilmaydi [5]". Ikkinchidan, Gaaga konvensiyasining 35-moddasiga ko'ra, ushbu hisobot majburiy kuchga ega emas, aksincha, ishtirokchi davlatlar-

ga hisobotda ta'sir ko'rsatish choralarini tanlash imkoni beriladi. Uchinchidan, 1899-yilda qabul qilingan konvensiyaning 13-moddasida belgilangan qoidaga muvofiq, hisobot faqat tomonlar e'tiboriga yetkaziladi va oshkora e'lon qilinmasligi aniq belgilab qo'yildi. Biroq 1899-yilda belgilangan qoidalardan farqli o'laroq, 1907-yil Gaaga konvensiyasining 34-moddasiga ko'ra, hisobot komissiyaning ochiq yig'ilishida o'qilishi kerakligi belgilandi.

Shuningdek, tergov xalqaro gumanitar huquqning manbasi hisoblangan bir qator konvensiyalarda ham mustahkamlab qo'yilgan.

1977-yildagi diplomatik konferensiyada xalqaro gumanitar huquqda faktlarni aniqlash bo'yicha tergov komissiyalarini hayotga tatbiq etishga doir bir nechta harakatlar amalga oshirildi [10]. Bundan maqsad, albatta, to'rtinchi Jeneva konvensiyasiga qo'shimcha I protokolning 90-moddasiga ko'ra, xalqaro gumanitar huquqning qo'pol buzilishiga nisbatan va shunga o'xshash huquqbuzarliklar to'g'risidagi da'volarni tekshirish hamda tergov bilan shug'ullanish uchun doimiy faktlarni aniqlash komissiyasi (xalqaro tergov komissiyasi) tashkil etish edi.

Birinchi Jahon Urushidan keyin xalqaro maydonda tinchlik va xavfsizlikni ta'minlash maqsadida Millatlar Ligasi tashkilotiga asos solindi. Liga Nizomining 11-, 13-, 15- va 17-moddalarida [11] tergov komissiyalari tuzish va ular faoliyatini amalga oshirish tartibi belgilangan.

Nizomning 11-moddasiga ko'ra, "Har qanday urush yoki urush tahdidi... Ligani qiziqtiradi va Liga bevosita xalqlar tinchligini samarali himoya qilish maqsadida tinchlik bilan bog'liq choralar ko'rishini e'lon qiladi". Shuningdek, 15-moddaga binoan, "Liga a'zolari o'rtasida yuzaga kelgan nizo hakamlik sudi yoki sud muhokamasiga taalluqli bo'lmasa ... nizoni ko'rib chiqish uchun Bosh kotibga topshirish mumkin"ligi aniq belgilab qo'yildi.

Millatlar Ligasi rasman 1945-yilda tugatilgandan so'ng Birlashgan Millatlar Tashkiloti tashkil etildi. Mazkur tashkilot Ustavining 33- va 34-moddalarida xalqaro tergov guruhlarini faoliyati bevosita huquqiy tartibga solindi. Ustavda tergov komissiyalarining kamida ikkita vazifasi aniq shakllantirildi.

Ustavning 33-moddasida "tergov" nizolari hal qilishning boshqa bir qancha shakllari qatorida nizoni hal qilish mexanizmlaridan biri sifatida

sanab o'tildi. Ushbu vazifaga ko'ra, xalqaro maydonda nizo yuzaga keladigan bo'lsa, Xavfsizlik Kengashi davlatlarga nizoni tinch yo'l bilan hal qilish mexanizmlarini qo'llash bo'yicha murojaat bilan chiqishi mumkin. Bundan ko'rinib turibdiki, tergov komissiyalari davlatlar o'rtasidagi nizolarni hal qilishning alohida vositasi sifatida belgilab qo'yildi. Bosh Assambleya ham davlatlar o'rtasidagi nizolarni hal qilish vositasi sifatida tergov komissiyalaridan foydalanishni qo'llab-quvvatlab kelmoqda [12].

Shuningdek, Ustavning 68-moddasida shunday deyilgan: "Iqtisodiy-ijtimoiy kengash iqtisodiy va ijtimoiy sohalarida hamda inson huquqlarini ta'minlash bo'yicha komissiyalar yoki o'z vazifalarini amalga oshirish uchun zarur bo'lgan boshqa komissiyalar tuzadi." Albatta, BMTning Bosh Assambleyasi, Xavfsizlik Kengashi va Iqtisodiy-ijtimoiy Kengash (ECOSOC) asosiy organlar sifatida xalqaro tergov guruhlarini tuzishi mumkin. Rivojlanib borayotgan xalqaro huquqda nizolarni tinch yo'l bilan hal etish maqsadi sifatida tergov guruhlarini tuzishning huquqiy asosi, birinchi navbatda, bevosita BMT Ustavining bir necha moddalarida belgilab qo'yilgan.

Tadqiqot natijalari tahlili

D.O. Gafarovskiy fikricha, tergov komissiyalari faoliyati muvaffaqiyatli natijaga erishish uchun xizmat qilsa-da, tomonlar "birgalikda qaror qabul qilishi va kelishuvni amalga oshirish" uchun faktlarni bir xillashtirishlari muhimdir [2]. Muallif fikridan ko'rinib turibdiki, tergov komissiyalari hisobotlari bevosita tomonlar o'rtasida kelishuvni amalga oshirishda muhim rol o'ynaydi. Komissiyalar tarixidan ma'lumki, ular davlatlar o'rtasida, davlatlar va xalqaro tashkilotlar o'rtasida hamda xalqaro tashkilotlar taklifi bilan tuzilgan va o'z faoliyatini amalga oshirgan. Shu nuqtayi nazardan olib qaraydigan bo'lsak, dunyoda tinchlik va xavfsizlikni ta'minlashda xalqaro huquq subyektlarining birgalikda qaror qabul qilishlari muhim hisoblanadi.

Bundan tashqari, 1929-yilda qabul qilingan Jeneva konvensiyasidagi urush qonun-qoidalarini buzilishini tergov qilishga doir masalalarni tahlil qilishda quyidagi masalaga e'tibor qaratish lozim: 1929-yilda qabul qilingan Jeneva konvensiyasining 30-moddasida "urushayotgan tomonning talabiga binoan, Konvensiyaning buzilishi mumkin bo'lgan holatlar bo'yicha manfaatdor tomonlar

o'rtasida kelishuvga asosan tergov boshlanishi kerak", deb ko'rsatilgan [6].

Konvensiyadagi mazkur modda matni o'sha vaqtda muhim munozaralarga sabab bo'ldi va matn 1929-yilda diplomatik konferensiyada uzoq vaqt davom etgan ikkilanishlardan so'ng tasdiqlandi. Konferensiyadagi ko'plab delegatlar konvensiyadagi bunday norma bevosita davlatlarga qarshi sanksiyalar uchun eshik ochib beradi, degan hadikda edi. 1934-yilda bo'lib o'tgan XV Qizil Xoch Xalqaro konferensiyasida ushbu moddani qo'llash qiyinchilik tug'dirayotgani aytiladi, chunki bunda taraflar o'rtasida kelishuv va to'g'ridan-to'g'ri tartib mavjud emas edi [7]. Jeneva konvensiyasining 30-moddasi amaliyotda ilk bor 1936-yilda Italiya-Efiopiya o'rtasida yuzaga kelgan urush vaqtida qo'llanildi. Har ikki tomon Xalqaro Qizil Xoch Qo'mitasi muhokamalariga asosan, konvensiya bo'yicha himoyalangan tamg'alardan noqonuniy foydalanish bo'yicha tergov olib borishga rozilik bildirdi. Tergovda Italiya zaharli gaz moddalaridan foydalangan, degan da'volar ham paydo bo'ldi, ammo Italiya urush usullari tergov doirasiga hech qanday taalluqli emasligini ta'kidlagan [8].

Italiya urushda zaharli gazlardan foydalanligi Millatlar Ligasiga ma'lum bo'lgach, tergov bevosita siyosiy qarama-qarshiliklarga olib keldi. Bu esa, o'z navbatida, Xalqaro Qizil Xoch Qo'mitasining rolini shubha ostiga qo'ydi. Natijada 1929-yildagi Jeneva Konvensiyasida mustahkamlab qo'yilgan davlatlar o'rtasida tergov komissiyasi tuzish amalda qo'llanilmadi. Xalqaro gumanitar huquq sohasida tergov samaradorligini oshirish maqsadida Xalqaro Qizil Xoch Qo'mitasi 1949-yilda o'tkazilgan diplomatik konferensiyada davlatlar da'vo qilgan huquqbuzarliklarni "tergov qilishni talab qilish" imkonini beruvchi "tergov jarayonini taklif qildi." Ammo davlatlar uning ba'zi jihatlarini juda murakkab deb hisoblagani uchun ushbu taklifni qo'llab-quvvatlamadi. [9].

Natijada 1929-yilda qabul qilingan konvensiyadagi qoida mohiyati 1949-yil Jeneva konvensiyalarida, agar tomonlar jarayon bo'yicha kelisha olmasa, qaror qabul qilish uchun sudyani birgalikda tayinlashi kerakligi to'g'risidagi tuzatish bilan saqlab qolindi [10].

Yuqorida ko'rsatib o'tilgan BMT Ustavidagi moddalardan tashqari BMTning bir necha deklaratsiyalari va konvensiyalarida ham tergov

komissiyalari tuzish bilan bog'liq normalar mavjud. 1991-yil BMT Bosh Assambleyasining Xalqaro tinchlik va xavfsizlikni ta'minlash bo'yicha faktlarni aniqlash to'g'risidagi Deklaratsiyasi [14] bunga yaqqol misol bo'lishi mumkin. Deklaratsiyaning 1-moddasiga binoan, "Xalqaro tinchlik va xavfsizlikni ta'minlash bilan bog'liq vazifalarni bajarishda BMTning vakolatli organlari barcha tegishli faktlardan to'liq xabardor bo'lishlari kerak. Shu maqsadda ular faktlarni aniqlash faoliyatini amalga oshirish imkoniyatini ko'rib chiqishlari lozim". Lekin mazkur deklaratsiya BMTga a'zo davlatlar uchun majburiy hisoblanmaydi, aksincha, tavsiyaviy xarakterga egadir.

Nizolarni tinch yo'l bilan hal qilish mexanizmlari mintaqaviy tashkilot sifatida Yevropa Ittifoqiga a'zo davlatlar miqyosida ham 1957-yil 29-aprelda Strasburgda qabul qilingan "Nizolarni tinch yo'l bilan hal qilish bo'yicha Yevropa konvensiya"si asosida tartibga solinishini ko'rishimiz mumkin [15]. Yevropa konvensiyasining 5-moddasiga ko'ra, "agar kelishmovchilik yuzaga kelganda, u ilgari manfaatdor tomonlar tomonidan tuzilgan vakolatli doimiy kelishuv komissiyasiga ko'rib chiqish uchun topshiriladi. Agar tomonlar komissiyaga murojaat qilishni lozim deb topmasa yoki komissiya mavjud bo'lmasa, nizo taraflaridan biri boshqa tarafga iltimosnoma bilan murojaat qilgan kundan boshlab uch oy ichida taraflar tomonidan tashkil etiladigan maxsus kelishuv komissiyasiga beriladi". "Tergov olib borishda komissiya bir ovozdan boshqa qaror qabul qilmasa, ushbu Konvensiya qoidalarini hisobga olgan holda, 1907-yil 18-oktabrdagi "Xalqaro nizolarni tinch yo'l bilan hal qilish to'g'risida"gi Gaaga konvensiyasining III qismi qoidalariga muvofiq harakat qiladi" (12-modda).

Ma'lumki, zamonaviy xalqaro jamiyat bir asr oldingi jamiyatga qaraganda ancha tartibga solingan va institutsionallashtirilgan. Tergov va faktlarni aniqlash bo'yicha qoidalar ham xalqaro huquqda maxsus shartnoma rejimida yoki ayrim xalqaro tashkilotlarning ta'sis shartnomalarida ham o'rnatilgan [16]. Inson huquqlari, tinchlik va xavfsizlikdan tashqari nizolarni hal qilishning bir usuli sifatida tergov o'tkazishni nazarda tutuvchi shartnomalarga 1991-yilda qabul qilingan "Transchegaraviy kontekstda atrof-muhitga ta'sirni baholash to'g'risida"gi Konvensiya (ES-POO Konvensiya) [17], 1997-yilda qabul qilingan

“Xalqaro suv oqimlaridan noqonuniy foydalanish huquqi to‘g‘risida”gi Konvensiya [18] va 1947-yilda qabul qilingan “Xalqaro fuqaro aviatsiyasi to‘g‘risida”gi Konvensiya (Chikago konvensiyasi) larni misol qilib keltirish mumkin.

1991-yil 25-fevralda qabul qilingan “Transchegaraviy kontekstda atrof-muhitga ta’sirni baholash to‘g‘risida”gi Konvensiya (ESPOO Konvensiya)ning asosiy maqsadi milliy rivojlanish faoliyatining transchegaraviy salbiy ta’sirlarining oldini olishdir. Ya’ni har xil iqtisodiy faoliyat va ularning atrof-muhitga ta’siri o‘rtasidagi munosabatni o‘rganib, ekologik toza va barqaror rivojlanishni ta’minlashdan iborat. Mazkur Konvensiyaning IV Ilovasi bevosita nizolarni hal qilish bo‘yicha ixtiyoriy tergov o‘tkazishni nazarda tutadi. Tergov nizo yuzaga kelganda, nizoni keltirib chiqargan faoliyatning transchegaraviy ta’sirini aniqlaydi. Ushbu tergov komissiyasi a’zolari ilmiy va texnik mutaxassislardan iborat bo‘lishi va a’zolarining qaror qabul qilishdagi fikrlari ilmiy prinsiplarga asoslanishi zarurligi aniq belgilab qo‘yildi.

1997-yil 21-mayda qabul qilingan “Xalqaro suv oqimlaridan noqonuniy foydalanish huquqi to‘g‘risida”gi Konvensiyaning 33-moddasiga ko‘ra, “ushbu Konvensiya, agar tomonlar o‘z nizolarini boshqa yo‘llar bilan hal qila olmasa, faktlarni aniqlash bo‘yicha komissiya tuzishi mumkin”ligi belgilab qo‘yilgan. Konvensiyaning 33-modda 8-bandiga muvofiq, “Komissiya o‘z hisobotini ko‘pchilik ovoz bilan qabul qiladi... adolatli qaror qabul qilish uchun zarur deb hisoblagan tavsiyalarni tomonlarga taqdim etadi”, shuningdek, “bunday tavsiyalar manfaatdor taraflar tomonidan adolatli ko‘rib chiqiladi”, deb belgilab qo‘yilgan.

Aviatsiya hodisalarini tergov qilish va tekshirish, qoida tariqasida “Xalqaro fuqaro aviatsiyasi to‘g‘risida”gi Konvensiyaning 26-moddasiga ko‘ra, bevosita hodisa yuz bergan davlat organlarida olib borilishi belgilangan. Ya’ni biror davlat hududida havo kemalari bilan bog‘liq baxtsiz hodisa yuz bergan taqdirda, buning natijasida o‘lim yoki og‘ir shikast yetkazilganda va katta miqdorda ziyon xavfi yuzaga kelganda, baxtsiz hodisa tegishli bo‘lgan davlat o‘z milliy qonunchiligida ruxsat etilgan darajada Xalqaro fuqaro aviatsiyasi tashkiloti tavsiyalariga asosan, halokat holatlarini tekshirib, tergovni amalga oshiri-

shi mumkin. Shuningdek, mazkur qoida “Xalqaro fuqaro aviatsiyasi to‘g‘risida”gi Konvensiya (Chikago konvensiyasi)ning “Aviatsiyada baxtsiz hodisalar va insidentlarni tergov qilish to‘g‘risida”gi XIII Ilovasi [19] hamda Xalqaro fuqaro aviatsiyasi tashkilotining “Aviatsiyada baxtsiz hodisalar va insidentlarni tergov qilish to‘g‘risida”gi [20] qo‘llanmasida ham batafsil bayon etilgan. Ushbu konvensiyadan ko‘rinib turibdiki, xalqaro tergov komissiyalari biron-bir davlatning boshqaruv tizimiga kiritilmagan va xalqaro munosabatlarda o‘z nomidan ish olib boruvchi mustaqil organdir. Lekin yuqoridagi konvensiya normalaridan shuni tushunishimiz mumkinki, bir qator holatlarda xalqaro tergov guruhi ishtirokida ichki tekshiruvlar ham olib boriladi.

Xulosalar

Tergov komissiyalari tuzishning huquqiy asosi BMT Ustavining 33- va 34-moddalaridan tashqari mazkur Ustavning 7-moddasida ham keltirilgan. Ustavning 7-modda 2-bandiga ko‘ra, BMTning asosiy organlari tomonidan yordamchi organlar tuzilishi mumkinligi aniq belgilab qo‘yilgan. Garchi 7-moddada belgilangan “yordamchi organ”larning turi aniq ko‘rsatilmagan bo‘lsa-da, lekin tergov komissiyalarini umumiy ma’noda yordamchi organ deb olishimiz mumkin. Yordamchi organlar bevosita BMTning asosiy organlari tomonidan tuzilgan Ustavning 7-modda 1-bandi-da belgilab qo‘yilganiga guvoh bo‘lishimiz mumkin.

Danesh Sarushi (Danesh Sarooshi) fikricha, yordamchi organlar ikki shartga ko‘ra tuzilishi kerak: ular BMTning asosiy organini tashkil etishi hamda asosiy organlar rahbarligi va nazorati ostida bo‘lishi [13]. Ustavning 22- va 29-moddalarida BMT Bosh Assambleyasi va Xavfsizlik Kengashiga o‘z vazifalarini bajarishi uchun qanday yordamchi organlar zarur bo‘lsa, ularni ta’sis eta oladi, deb belgilab qo‘yilgan. Zamonaviy tergov komissiyalarining Bosh Assambleya tomonidan tuzilgan yordamchi organi Inson huquqlari bo‘yicha Kengash (The Human Rights Council) tomonidan tashkil etilmoqda. Mazkur organ 2006-yil Inson huquqlari bo‘yicha komissiya o‘rnida tuzilgan.

Yuqoridagi tahlil shundan dalolat beradiki, BMT Ustavining ayrim moddalariga o‘zgartirish va qo‘shimcha kiritish zamon talabi bo‘lib qolmoqda. Ustavning 7-modda 2-bandi bilan BMTning asosiy organlariga yordamchi organlar tuzish vakolati

berilgan. Agar biz tergov komissiyalarini xalqaro xavfsizlik va tinchlikni saqlash maqsadida bir yordamchi organ deb oladigan bo'lsak, bugungi kunda BMTning yordamchi organlari tomonidan tuziladigan komissiyalar ham mavjud. Shundan kelib chiqib aytish mumkinki, Ustavning 7-modda 3-bandini quyidagi mazmunda to'ldirish maqsadga muvofiq bo'lar edi:

“BMTning asosiy organlari tomonidan tuzilgan yordamchi organlar xavfsizlik va tinchlikni saqlash, inson huquqlari va gumanitar huquq normalari buzilishlarining oldini olish va huquqbuzarliklar bo'yicha BMTni ogohlantirish maqsadida xalqaro huquqda komissiyalar, ekspertlar guruhi, turli missiyalar tashkil etishi mumkin”

Nizolarni hal qilish vositasi sifatida tergov komissiyalari faqat inson huquqlari buzilishi yoki xalqaro gumanitar huquq qoidalarining buzilishi bilan bog'liq vaziyatlarda emas, balki ayrim xalqaro huquq qoidalari buzilishining oldini olish va nizoni hal qilish uchun ham tuzilishi mumkin.

Xalqaro huquqning turli sohalarida tashkil etilishidan qat'i nazar, xalqaro tergov komissiyalarining predmeti, vazifasi va maqsadi bitta: ya'ni alohida davlatlar, xalqaro tashkilotlar yoki umuman, xalqaro hamjamiyat uchun muhim bo'lgan voqealarning haqiqiy holatini to'liq va aniq ko'rsatishdir. Nizolarni tinch yo'l bilan hal etish vositasi sifatida tergov komissiyalari predmetini dengizda sodir etilgan hodisalar, aviahalokatlar, atrof-muhitga zarar yetkazish, xalqaro gumanitar huquq normalarining jiddiy buzilishi tashkil etadi. Misol uchun, xalqaro tashkilotlar tomonidan tuziladigan tergov komissiyalari qoida tariqasida xalqaro gumanitar huquq, inson huquqlari buzilishlarini tekshirish, gumanitar inqirozlarning haqiqiy holatlarini aniqlash, siyosiy va jamoat arboblari o'ldirilishi bilan bog'liq holatlar, ya'ni sodir etilgan huquqbuzarlik faktlarini aniqlash bilan shug'ullanadi.

Yuqorida ko'rib o'tganimiz, 1899- va 1907-yillarda qabul qilingan Gaaga konvensiyalariga

ko'ra, “tergov natijalari to'g'risidagi hisobot faqat faktlarga taalluqli bo'lishi kerak...” deb belgilab qo'yilgan. Mazkur normadan ko'rishimiz mumkinki, komissiyalarning asosiy predmeti, bu, albatta, huquqbuzarlik aniq faktlarini aniqlashdir. Lekin Z.Yedigo (Yihdego, Z.) fikriga ko'ra, “faktlarni aniqlash bo'yicha zamonaviy komissiyalarning aksariyati haqiqatni aniqlash va huquqiy masalalar bilan shug'ullanadi. Bunday normaning istisno yoki aniq belgilangan norma ekanligi ma'lum emas” [21]. Muallif o'z fikri bilan tergov komissiyalari ayrim vaziyatlarda o'z predmetidan chetga chiqish holatlari kuzatilayotganini ta'kidlamogda. Mazkur fikrni rivojlantirib, shuni ta'kidlashimiz mumkinki, 1899- va 1907-yilda qabul qilingan Gaaga konvensiyalarida belgilangan normalarga o'zgartirishlar kiritish zarur. Chunki raqamlashib borayotgan jamiyatda tergov komissiyalarini sodir etilgan huquqbuzarlik faktlarini aniqlash bilan chegaralab qo'yish xato hisoblanadi. Gaaga konvensiyalarida, ya'ni 1899-yildagi konvensiyaning 14-moddasi va 1907-yildagi konvensiyaning 35-moddasida ko'zda tutilgan normalarni *“tergov natijalari to'g'risidagi hisobotda sodir etilgan huquqbuzarlik, aniqlash mumkin bo'lgan faktlar va har qanday buzilgan xalqaro huquq normalari aniq ko'rsatilgan bo'lishi kerak, mazkur hisobot arbitraj qaroriga tenglashtirilishi kerak emas”*, deb o'zgartirish maqsadga muvofiqdir. Mazkur o'zgartirish bevosita xalqaro huquqning buzilgan prinsiplari va normalarini aniq bilish imkonini beradi. Natijada tergov komissiyalarining zamon bilan hamnafasligi yanada oshadi.

Xulosa o'rnida shuni qayd etishimiz joizki, davlatlar va xalqaro tashkilotlar tomonidan tuziladigan xalqaro tergov komissiyalari, o'z navbatida, xalqaro huquqda jiddiy qonunbuzarliklar to'g'risida xabardorlikni oshirish va aybdorlar javobgarligini belgilashda ijobiy amaliyot yaratib berdi. Ularning xulosalari va tavsiyalari haqiqatni aniqlashda, adolat va javobgarlikni belgilashda amaliyotda katta xizmat qilmoqda.

REFERENCES

1. Tolstyh V.L. Kurs mezhdunarodnogo prava [International Law Course]. Moscow, 2010, 439 p.
2. Kudinov A.S. Mezhdunarodno-pravovoe regulirovanie organizatsii i dejatel'nosti mezhdunarodnyh komissij [International legal regulation of the organization and activities of international commissions]. Moscow, 2018, 46 p.

3. Convention for the Pacific Settlement of International Disputes, 1899. Available at: <https://docs.pca-cpa.org/2016/01/1899-Convention-for-the-Pacific-Settlement-of-International-Disputes.pdf/>.
4. Van den Herik L. An inquiry into the role of commissions of inquiry in international law: navigating the tensions between fact-finding and international law application. *Chinese Journal of International Law*, 2014, vol. 13, no. 3, 511 p.
5. Convention for the Pacific Settlement of International Disputes, 1907 Available at: <https://docs.pca-cpa.org/2016/01/1907-Convention-for-the-Pacific-Settlement-of-International-Disputes.pdf>.
6. Convention for the Amelioration of the Condition of the Wounded and Sick in Armies in the Field. Geneva, 1929, July 27. Available at: <https://ihl-databases.icrc.org/ihl/INTRO/300?OpenDocument/>.
7. Pictet J. Commentary on the Geneva Conventions of August 12, 1949. Vol. I, 374 p. Available at: https://www.loc.gov/rr/frd/Military_Law/pdf/GC_1949-I.pdf/.
8. Harwood C.E.M. The roles and functions of atrocity-related United Nations commissions of inquiry in the international legal order navigating between principle and pragmatism. Boston, 2020, p. 32.
9. Grace R., Bruderlein C. Building effective monitoring, reporting, and fact-finding mechanisms. Harvard, 2012, p. 4.
10. Ustav Ligi nacij. 10 janvarja 1920 goda [League of Nations Charter. January 10, 1920]. Available at: <http://doc20vek.ru/node/451/>.
11. Question of Methods of Fact-Finding. UNGA 72; A/RES/2329, vol. XXII, 1967, December 18. Available at: <https://www.refworld.org/docid/3b00f1cf10.html/>.
12. Sarooshi D. The Legal Framework Governing United Nations Subsidiary Organs *British Yearbook of International Law*, 1996, vol. 67, issue 1, pp. 416. DOI: <https://doi.org/10.1093/bybil/67.1.413/>.
13. Declaration on Fact-Finding by the United Nations in the Field of the Maintenance of International Peace and Security Available at: https://legal.un.org/avl/ha/ga_46-59/ga_46-59.html/.
14. European Convention for the Peaceful Settlement of Disputes Strasbourg, 29.IV.1957. Available at: <https://rm.coe.int/1680064586/>.
15. Schermers H.G., Blokker N.M. *International institutional law: unity within diversity*. 2011, 5th rev. ed., pp. 469-477.
16. Konvencija ob ocenke vozejstviya na okruzhajushhuju sredu v transgranichnom kontekste. Prinjata 25 fevralja 1991 goda [Convention on Environmental Impact Assessment in a Transboundary Context Adopted on February 25, 1991]. Available at: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/env_assessment.shtml/.
17. Konvencija o prave nesudohodnyh vidov ispol'zovaniya mezhdunarodnyh vodotokov. Prinjata rezoljuciej 51/229 General'noj Assamblei ot 21 maja 1997 goda [Convention on the Law of the Non-Navigational Uses of International Watercourses Adopted by General Assembly resolution 51/229 of 21 May 1997]. Available at: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/watercrs.shtml/.
18. Rassledovanie aviacionnyh proisshestvij i incidentov. Prilozhenie 13 k Konvencii o mezhdunarodnoj grazhdanskoj aviacii. Izd. odinnadcatoe, ijul' 2016 goda [Investigation of aircraft accidents and incidents. Appendix 13 to the Convention on International Civil Aviation. Eleventh ed., July 2016]. Available at: <http://www.caakz.com/wp-content/uploads/2020/03/prilozhenie-13.-rassledovanie-aviacionnyh-proisshestvij-i-inczidentov.pdf/>.
19. Manual of Aircraft Accident and Incident Investigation Part I. Organization and Planning. Available at: <https://skybrary.aero/bookshelf/books/3282.pdf/>.
20. Yihdego Z. The Gaza Mission: Implications for International Humanitarian Law and UN Fact-finding. *Melbourne Journal of International Law*, 2012, no. 13 (1).
21. Egamberdiyev D. Mezhdunarodnij opyt regulirovaniya i organizatsii rassledovaniya mezhdunarodnymi sledstvennymi gruppami [International experience of regulation and organization of investigations by international investigation teams]. *Review of law sciences*, 2020, no. 3, pp. 95-99. DOI: 10.24412/2181-1148-2020-3-95-99/.